

ความคลี่คลายในระบบทาสภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอันสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ส่งผลกระทบทังทางตรงและทางอ้อมแก่ระบบทาส สร้างความกระทบกระเทือนแก่ระบบทาสในแง่ที่อุปสงค์ (demand) ของการครอบครองทาสเริ่มลดลง และสำหรับมูลนายทาสเริ่มมีแนวโน้มที่จะลดทั้งค่าและประโยชน์ ประเด็นนี้จะเห็นเด่นชัดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อทาสเริ่มกลั้มกลายเป็นภาระสำหรับมูลนาย นอกจากนั้นผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจยังก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในลักษณะของทาส เช่นประเภทของคนที่เปลี่ยนสถานะเป็นทาสเริ่มมีความแตกต่างไปจากเดิม จึงจะได้อธิบายสรุปแยกเป็นประเด็นดังนี้

- ก. แนวโน้มอุปสงค์ของการครอบครองทาสเริ่มลดลง
- ข. ความตกต่ำของเจ้านายเรือพระวงศ์บางส่วน
- ค. การนำทาสเป็นโสเภณี
- ง. ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินและทาส

ก. แนวโน้มอุปสงค์ของการครอบครองทาสเริ่มลดลง

ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังสัญญาเบาว์ริง มีส่วนทำให้แนวโน้มในอุปสงค์ หรือความต้องการครอบครองทาสเริ่มลดลง ในคนหลายกลุ่ม เช่น เจ้านายขุนนาง หรือเรียกว่ามูลนาย เจ้าของกิจการค้า การลงทุนอุตสาหกรรมในประเทศ ซึ่งมักจะเป็นชาวจีนและชาวตะวันตกเป็นสำคัญ

ในคานมูขนาย ๑๑ นั้นนับทั้งแก่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ คนกลุ่มนี้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ครอบครองแรงงานในสังคมคือไพร่และทาสมากที่สุด ระบบราชการของไทยในระยะเวลาดังกล่าวเน้นความสำคัญอยู่ที่การควบคุมกำลังคน พระมหากษัตริย์มอบหมายให้เจ้านายขุนนาง ชำระราชการที่มี สักดินาตั้งแต่ ๔๐๐ ไร่ขึ้นไปเป็นผู้ควบคุมกำลังคนคือไพร่และทาส มุขนายมีหน้าที่จัดเก็บผลประโยชน์จากไพร่และทาส ในรูปส่วยภาษีและแรงงาน แก่พระมหากษัตริย์ ในเวลาเดียวกันก็ทำหน้าที่ตัวแทนของพระองค์ในการให้ความคุ้มครองแก่ไพร่และทาส^๑ ทาสที่อยู่ภายใต้การควบคุมของมุขนายมาจากหลายกรณีคือ มุขนายรับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นบ่าวแม่จรวงวัล คือทาสเชลย หรือทาสจากการลงโทษรับราชบาทว์, ทาสสินไถ่ของมุขนายเอง หรือเป็นทาสของผู้อื่น แล้วมาอยู่ในควบคุมของมุขนายนั้น นอกจากนี้มุขนายยังอาจจะได้ทาสมาจากไพร่สมที่ขายตัวเป็นทาสหรือเป็นหนี้สินแล้วรักใช้ควยการเป็นทาสของมุขนาย^๒ ทาสเหล่านี้จะถูกสักไ้ราชการ เช่นเดียวกับไพร่ทาสที่ถูกสักแล้วเรียกว่า เลกทาส^๓ โดยเหตุที่ทาสไม่มีอิสระในตัวเอง และกฎหมายกำหนดให้มิสักดินา ๕ ไร่ เลกทาสจึงรับราชการงานเกณฑ์แรง เสียเงินค่าราชการหรือเกณฑ์ส่วยในอัตราน้อยกว่าไพร่เสมอ ตัวอย่างของไพร่และทาสที่ในความควบคุมของมุขนาย เลกในกองหลวงฉรงวงษา ในรัชกาลที่ ๓

ขุนหมื่น	๒๐ คน
เสมียน	๑ คน
ทนาย	๖ คน
ไพร่หลวง	๑๑ คน

^๑ เรื่องกฎหมายตราสามดวง, " ลักษณะรับฟ้อง มาตรา ๑๐," หน้า ๑๙๔.

^๒ ปาเลอกัส, เจ้าเรื่องเมืองไทย, หน้า ๒๘๐.

^๓ เรื่องกฎหมายตราสามดวง, " พระราชกำหนดใหม่มาตรา ๑๗," หน้า ๗๒๘.

ไพร่สม	3	คน
ทาส	14	คน
เชลย	1	คน ¹

ผลประโยชน์ที่นายได้รับจากเลททาส ความกฎเกณฑ์แล้ว พระมหากษัตริย์มีมอบหมายไว้ให้มูลนายใช้สอยเป็นกำลังเลี้ยงดูตัวเอง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า "... ธรรมเนียมเดิมมีว่า ธรรมเนียมเก่าเลทที่ต่องเป็นทาส เลททาส เมื่อเป็นทาสก็ต้องทำงานให้แก่เจ้าทาสด้วย เกณฑ์ราชการด้วย จะต้องมารับราชการด้วย หากไม่มา นายเงินเอาไว้ใช้สอย ก็ต้องเสียเงินแทนตัวทาสให้แก่มูลนาย ..." ² เลททาสถูกเก็บเงินค่าราชการ หรือเกณฑ์ด้วย อัตราเงินค่าราชการจัดเก็บสำหรับเลททาสคือปีละ 1 บาท 50 สตางค์ อัตราเกณฑ์ด้วยแล้วเกณฑ์ของส่วย อย่างไรก็ตามก็จะมีอัตราเป็นครึ่งหนึ่งของไพร่เสมอ ³ โดยทั่วไปเจ้าขุนมูลนายไม่ได้รับเงินเดือน ใ้อาศัยเงินหักลดจากเงินค่าราชการที่เก็บจากตัวเลทหรือหักส่วนเอาจากส่วย ทั้งนี้หากมูลนายเสียเงินค่าราชการแทนตัวทาสแล้วก็สามารถนำทาสไปใช้สอยส่วนตัวได้ทุกทาง ไม่ว่าจะเป็นการรับใช้งานในบ้านหรืองานในไร่นา แต่อาจกล่าวได้ว่า ความสำคัญ หรือบทบาทของทาสที่มีต่อมูลนายทางเศรษฐกิจมีอยู่น้อยกว่าไพร่เนื่องจากทาสโดยส่วนรวมเป็นคนยากจนมาก่อน ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่คือแรงงานรับใช้นั่นเอง

แต่ทาสกลับมีบทบาทในทางสังคม และทางการเมืองมากกว่า อำนาจวาสนาบรรพบุรุษของมูลนายอยู่ที่จำนวนข้าทาสซึ่งห้อมล้อมเป็นบริวารอยู่ ทาสในแง่หนึ่งคือฐานอำนาจของมูลนายนั่นเอง เพราะการมีทาสในครัว ก็คือการควบคุมกำลังคนในแง่หนึ่ง

¹ หวญ., จกหมายเหตุฎีกาเลทที่ 3 : จ.ศ. 1206 เลขที่ 191 เรื่องร่างสารตราคมเมืองสุโขทัย.

² หวญ., จกหมายเหตุฎีกาเลทที่ 5 : จ.ศ. 1206 เลขที่ 3651 หนังสือหัวเมืองความเรื่องทาส.

³ บุญรอด แก้วกัฒนา "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 88-90.

เป็นการถ่วงดุลยภาพทางการเมืองในระหว่างมุลนายด้วยกันเอง แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงหาหาสมาใจเป็นกำลังของพระองค์คล้ายเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงซื้อหาสมาใจ เป็นหาสหลวงในพระองค์ โดยทรงจัดซื้อสวนนันทอุทยานไว้แล้วนำหาสเข้าไปอยู่ถึง 150 คนเศษ

... จะประมาณกับการไม่ได้ ไม้ไว้พระราชหฤทัยด้วยนิตยพระองค์เป็นปราชญ์ มิได้มีความประมาณ จึงให้เจ้าพนักงานซื้อสวนที่ในคลองมอญหลังวัดชีโนรสาราม เป็นอันมาก ให้ชื่อว่าสวน นันทอุทยาน แล้วโปรดฯ ให้ช่วยหาสที่มีทุกช่อกอยู่ตามขุนนาง และราษฎรมาเป็นหาสหลวง ให้รักษาสวนอยู่เป็นคน 150 คนเศษ โดยทรงแจ้งเหตุผลว่า หากว่าราชการไม่ไค้ก็จะมีที่อยู่อาศัย แคทอมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ที่วันนันทอุทยาน ก็โปรดฯ ให้หรือไปหาวังพระเจ้าลูกเธอเสวยหลายหมู่ ที่วันนั้นก็เลิกเสวยมิไค้ทำการทอไป ...¹

โดยนัยนี้เองปรากฏว่ามุลนายในปลายรัชกาลที่ 4 จึงชอบที่จะหาหาสมาสักไว้ในตัว เพื่อควบคุมอยู่ บางคนมีหาสมากกว่าจำนวนไพร่อกอื่นเช่น เลกของ จมื่นประทานมณฑลเยียร ปรากฏว่ามีไพร่สมในตัว 111 คน ขณะที่มีหาสอยู่ถึง 252 คน²

นอกจากนี้ยังมีเลกในกรมของเจ้านาย "... เป็นกรมที่ควบคุมกำลังคนเพียงอย่างเดียว การแต่งตั้งให้เจ้านายทรงกรมเท่ากับเป็นการให้ทั้งความสำคัญเกียรติยศและความมั่งคั่ง ..."³

เลกที่ขึ้นในกรมเจ้านาย เช่นกรมของเจ้านายฝ่ายใน ตัวเลกซึ่งมีทั้งเลกไพร่และเลกหาสไม่คงถูกเกณฑ์ราชการ แต่จะถูกเก็บเงินค่าราชการส่งแก่เจ้านายที่ทรงกรมอยู่⁴

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3-4 (พระนคร : ตัดงวิทย์ 2506), หน้า 530.

² หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 17/34 ฎีกาฉิม (สิงหาคม ร.ศ. 114).

³ อัญชี่ สุลายันท์, "ความเปลี่ยนแปลงระบมไพร่...", หน้า 252.

⁴ หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 28.2/20 เลกในสมเด็จพระบรมราชินีนาถและพระราชมาร (๑ ธันวาคม 116- 8 ธันวาคม ร.ศ. 120).

เป็นค่าใช้จ่ายส่วนพระองค์

เห็นได้ว่าเจ้าขุนมูลนายได้รับผลประโยชน์อย่างมากทั้งในด้านการเศรษฐกิจและในทางการเมือง ในสมัยก่อนรัชกาลที่ 5 ทาสเป็นที่ ต้องการของบรรดาเจ้าขุนมูลนายด้วยเหตุผลในต่าง ๆ กันกล่าวมาแล้วซึ่งลักษณะนี้ได้เปลี่ยนแปลงไป ภายหลังจากทำสัญญา ซึ่งจะ สามารถเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ

ผลจากการทำสัญญาทางการค้าระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลตะวันตกนับแต่ ปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในระบบทาสโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการครอบครองทาสของมูลนายด้วย ทั้งนี้ข้อตกลงจากสัญญากังกล่าว ทำให้พ่อค้าต่างประเทศสามารถซื้อทาสที่ซื้อขายกับราษฎรได้โดยไม่ต้องผ่านการผูกขาดของรัฐบาล ทำให้ผลประโยชน์ได้ เงินตรากระจายไปสู่ผู้ผลิตสินค้าที่เป็นที่ ต้องการของพ่อค้าต่างประเทศคือ เช่น ข้าว พริกไทย น้ำตาล และอื่น ๆ เกษตรกรได้รับผลประโยชน์โดยตรง พวกนี้มีเงินตราอยู่ในมือมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 5 ซึ่งเขื่อนั้นจะมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงใน จำนวนทาสด้วย รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่า "... การค้ากับตะวันตกมากขึ้นจะลดความเดือดร้อน ของคนจนลงได้ โดยไม่ต้องขายตัวเองลงเป็นทาสมากขึ้น ..." ¹ ทั้งนี้มีแนวโน้มให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจ ได้ช่วยลดความเดือดร้อนของชาวนาเกษตรกรผู้ผลิตได้ ชะนะ เกี่ยวกันก็ทำให้คนเหล่านี้มีฐานะดีขึ้นด้วย เห็นได้จากชาวนาเกษตรกรแถบเมืองฉะเชิงเทรา สามารถขายข้าวได้เป็นจำนวนมาก ในช่วง พ.ศ. 2402 เพราะข้าวกำลังเป็นที่ต้องการ ของตลาดราคาข้าวจึงสูง ชาวนาพากันขายข้าวจนไม่เหลือ ขายให้แก่ทางราชการและเสียภาษี ค่านา ทำให้ชาวนาท้องรวบรวมรายชื่อชาวนาเข้าด้วยกันถึง 130 คน เสนอต่อทางราชการว่า จะขอเสียค่านาเพิ่มให้กับทางราชการอีกไร่ละ 1 เฟื้อง ²

¹ เฟรท คัมลิว ริกส์, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า, หน้า 76.

² ชาญ., จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 ร่างทราน้อยเมืองฉะเชิงเทรา ค่านาหากเก็บเป็นเมล็ดข้าว คิคไร่ละ 1 สัด เท่ากับ 20 ทะนาน หรือเป็นเงินไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง.

สภาวะทางเศรษฐกิจของชาวนาที่ค้ำชั้ยังแสดงออกในกรณีที่น่าข้าวเปลือก มาส่งเป็นคอกเบี้ยในราคาต่ำทัวหาส โดยเสนอค่อนายเงินว่า จะส่งคอกเบี้ยเป็นข้าวเปลือกในอัตราเงิน 1 รัง หรือ 20 บาท ต่อข้าวเปลือก 1 เกวียน 20 สัก ต่อปี¹ นับเป็นอัตราคอกเบี้ยที่สูงมาก เนื่องจากราคาข้าวเปลือกในสมัยรัชกาลที่ 4 เกวียนละ 4 ตำลึง 2 บาท หรือเท่ากับ 18 บาท และคอกเบี้ยอัตราปกติ รังละ 1 ตำลึง ต่อปี

เมื่อชาวนามีฐานะค้ำชั้ผลประการสำคัญก็คือ การลดจำนวนหาสที่มาจากชาวนาเกษตรกรลง กล่าวคือเมื่อชาวนาขายข้าวไ้มาก ชั้ก็จะสามารถจะนำเงินมาวางส่งค่าทัวบุตรภรรยา ญาติพี่น้อง ที่ตกเป็นหาสอยู่ให้พ้นออกเป็นไทได้ ตัวอย่างในกรณีนี้ได้แก่ เรื่องราวนายพูน มีบรรคาศักดิ์เป็นหมื่นรักษบ้านอยู่แวงกระหิง แขวงกรุงเก่า เมื่อ 12-13 ปี ที่แล้ว นับจากพ.ศ. 2429 ไ้้นำภรรยาและบุตร 2 คนไปฝากไว้กับขุนชำนาญที่ เป็นเงิน 1 รัง 15 ตำลึง หรือเท่ากับ 140 บาทผูกคอกเบี้ยอยู่ถึง 12-13 ปีเศษ ต่อมาขุนชำนาญที่จัดการโกนจุกบุตร ปรากฏว่านายพูน สามารถซื้อหาสิ่งของมาช่วยงานไ้มากมายเช่น ข้าวเปลือก 15 ตำลึง (60 บาท) , ปลาเทโพ 1 ตำลึง 1 บาท (5 บาท) , ปลากราย 424 ทัว , ค่าทัวคุมสัก 4 ตำลึง (16 บาท) รวมเงินถึง 2 รัง (160 บาท) ซึ่งนายพูนขอไ้เป็นค่าคอกเบี้ย และต่อมานายพูนก็นำเงินค่าทัว 1 รัง 15 ตำลึง มาวางค่าทัว นำบุตร ภรรยา ออกจากการเป็นหาสไ้² เป็นต้น

คั้งนี้เมื่อผู้ขายหาสหรือทัวหาสเองสามารถไ้ถอนค่าทัวออกเป็นไทไ้โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกชาวนาเกษตรกร ไ้ทำให้มูลนายค้องชากผลประโยชน์ที่เคยไ้จากหาสไป

ในส่วนของชนชั้นมูลนาย ผู้ซึ่งในระยะก่อนการทำสัญญาเนาวริงคือ ผู้บริโภคที่ไ้ไ้ทำการผลิต การที่หาสบางส่วนสามารถไ้ถอนตนเองออกไปจากการควบคุมครอบครองก็ไ้ ทลออกจนการเปลี่ยนระบบการเกณฑ์แรงงาน และการเกณฑ์ส่วย

¹ หวญ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 ไ้ปรากฏปีจ.ศ. เลขที่ 2878 หน้ง-เมืองนครนายก.

² หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 ฎีกาเล่ม 2 จ.ศ. 1248, หน้า 77.

มาเป็นการเก็บเงินค่าราชการแทนทำให้ฐานะและความอุดมสมบูรณ์จากของกำนัล และการรับ
 ใช้น้อยลง และที่สำคัญคือ การเรียกเก็บเงินค่าราชการจาก เลกไพร่สม และเลกทาส
 ในสังกัดซึ่งกฎหมายระบุให้มุลนายรับผิดชอบส่งรัฐบาล ยิ่งทำให้มุลนายบางส่วนเดือดร้อนมากขึ้น
 นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลง ทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคมในระยะนี้เป็นผลมาจากการค้าขาย
 นอก ก็นั้นจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างภายใน ระบบราชการยังคงอยู่ตามเดิม มุล
 นายที่ลัก เลกไพร่สม เลกทาสไว้ในตัวจำนวนมากก็หวงหวงผลประโยชน์ในแบบเดิมจึงประสบปัญหา
 มาก ไพร่สมกำหนดให้ต้องเสียเงินค่าราชการคนละ 6 บาทต่อปี ทาสเสีย 1.50 บาท
 ต่อปี ทางราชการคิดหักเงินจากทะเบียนบัญชีทางว่าวที่มุลนายลัก เลกสม เลกทาส ขึ้นทะเบียน
 ไว้ ภายใต้การควบคุมของตนแล้วยื่นต่อทางราชการไว้

รัฐบาลหรือทางราชการเริ่มดำเนินการโดยในปี พ.ศ. 2420 ได้ออกประกาศฉบับ
 หนึ่ง เรียกว่า ประกาศหักเลกไพร่สมตาย ชรา พิการ ให้มุลนายสำรวจ เลกไพร่ เลกทาส
 ของตน จดบัญชีไว้เฉพาะที่มีอยู่จริง ลงทะเบียนไว้ เพื่อเรียกเก็บเงินค่าราชการต่อไป

ในปี 2421 ทางราชการออกประกาศให้มุลนายที่ลัก เลกไพร่สมและเลกทาส รวมทั้ง
 มหากเล็ก เสมียน ทนาย ไว้ในครัว นำเงินค่าราชการตัวเลขที่ค้างชำระตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๓๘๖
 ถึงปีพ.ศ. ๒๔๒๑ เป็นเวลา 5 ปี รวบรวมจากตัวเลขมาส่งหลวง ทั้งนี้จะนำเงินเข้าท้องพระคลัง
 แค่ 3 ปี ส่วนที่เหลืออีก 2 ปี ยกให้มุลนาย¹

ประกาศในปี 2431 ให้เจ้ามุลนายเก็บเงินค่าราชการส่งหลวง โดยคิดตั้งแต่ ปีพ.ศ.
 2421 ถึงปีพ.ศ. ๒๔๓๑ รวม 9 ปี โดยทางราชการจะขอเก็บเงินเหล่านี้เข้าคลังคิดเพียง 4 ปี
 หักให้มุลนาย 5 ปี และยอมให้มุลนายหักจำหน่ายเลขที่ลักไว้ในตัวอีกด้วย

ประกาศเหล่านี้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ เจ้ามุลนายเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะยังมี
 เลกอยู่ในตัวมากเท่าใด ก็จำเป็นจะต้องรับผิดชอบส่งเงินเท่านั้น

¹ เสถียร ลายลักษณ์ , ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9, หน้า 197.

มุลนายเหล่านี้แก้ปัญหาค้ำยการหาเรื่องราวถวายฎีกายกเลิกทาสเหล่านี้ ทั้ง เลกสมและเลกทาสไว้เป็นไพร่หลวงต่อไปและที่น่าสังเกตุคือ เจ้าหม่อมมุลนายมักจะยกเลกทาสถวายเป็นไพร่หลวงเกือบทั้งหมดคงเหลือไพร่สมไว้เป็นกำลังเลี้ยงตัวเท่านั้น ตัวอย่างเช่น พระยาชัยภูางเรื่องเคษทำเรื่องราวฎีกาว่า พระยามมเทียรบาล บิคาไค้สั๊กเลกไว้ในตัวถึง 741 คน ประกอบค้ำยเลกทาส 165 คน ลูกทาส 7 คน จินทาส 3 คน เมื่อบิคามารคาคายบุตรต้องรับฉีกขอบเมื่อถูกเกณฑ์ไม่มีเงินจะเสียให้ จึงต้องยกถวายหลวงหมก โดยเฉพาะเลกทาส ขอเลกสมไว้ค้ำยคุม 50 คน ¹

การถวายเลกทาสคืนแก่ราชการยังปรากฏให้เห็นอีกหลายกรณี เช่น กรณีนายจิมหมกเล็ก ถวายคืนเลกของบิคา ซึ่งมีเลกทั้งหมด 46 คน เป็นเลกทาส 10 คน นายจิมขอเลกสมไว้ค้ำยคุม 10 คน ที่เหลือนั้นถวายแก่พระมหากษัตริย์ ²

ในกรณีที่มุลนายค้ำยเงินค่าราชการแก่รัฐ มุลนายอาจใช้วิธีการกึ่งต่อไปนี้คือ ประการแรก มุลนายอาจจงจำทาสเพื่อเป็นการเร่งให้ทาสหรือญาติพี่น้องของทาสนำค่าตัวทาสมาใช้ มุลนายอาจขายทาสของคนต่อไปแก่นายเงินอื่นเพื่อนำเงินจำนวนนั้นไปชำระค่าราชการ ประการที่สอง มุลนายอาจขายทาสของคนต่อไปแก่นายเงินอื่นเพื่อนำเงินจำนวนนั้นมาชำระค่าราชการหรือประการที่สาม มุลนายอาจให้ทาสของคนแก่รัฐเป็นการชดใช้แทนเงินค่าราชการ ทาสเหล่านี้ก็อาจเป็นคนของรัฐต่อไป

... ทาสที่ตกมาเป็นคนที่ใช้หนี้หลวงมีท่างจำพวกกันอยู่ ให้กระทรวงคลังทำบัญชีมาให้ทราบว่ามีอยู่เท่าใดแลต่อไป ถ้าผู้เป็นหนี้หลวงรายใดเอาทาสมาตีใช้หนี้ให้กระทรวงคลังรักษาสาธารณธรรมไว้ ตัวทาสที่เป็นขายให้สั๊กแปลงเป็นไพร่หลวง ถ้าเป็นหญิง... ให้เป็นทาสไปรับใช้ในวังต่อไป ... ตัวทาสหาเงินมาส่งไค้เมื่อไค้ให้นำเงินไปส่งกระทรวงคลังแล้วปล่อยตัวทาสนั้นไป³

¹ หจข. , เอกสารรัชกาลที่ 5 สบ. 73 เล่ม 31 หนังสือราชการพระชัยภูางเรื่องเคษ (จ.ศ. 1248)

² หจข. , เอกสารราชการที่ 5 บ. 17/2 เรื่องนายจิมหมกเล็กขอพระราชทานเลกหลวงเสนาภิมุข (ร.ศ. 98)

³ หจข. , เอกสารราชการที่ 5 ค. 1/10 เบ็คเสวีจกระทรวงการคลัง (15 พฤศจิกายน ร.ศ. 111)

เห็นได้ว่า บรรดาขุนนางที่เคยเลี้ยงชีพอยู่ที่ค่ายหลวงระโยชน์เงินทองจากการไต่สิทธิควบคุมเล็ก ถึงสมัยหลังการห้าสัตุชา ทิวเล็กโดยเฉพาะทาสกลายเป็นปัญหาภาระจนไปต้องการครอบครองทาสไว้อีกต่อไปจึงมักจะส่งคืนหลวง เพราะการมีทาสอยู่ทำให้ต้องหาเงินมาจุนเจือเลี้ยงดูและรับผิดชอบส่งเงินค่าราชการแทนทิวเล็กทาสด้วย การถวายแลกทาส หรือ การนำทาสมาใช้หนี้หลวง ของขุนนางมีอัตราสูง และการปฏิบัติเช่นนี้ยังช่วยให้ขุนนางรอดพ้นจากการล้มละลายได้

เมื่อทาสหรือแลกทาสให้ผลระโยชน์ต่อขุนนางน้อยลง ทั้งแลกทาสยังเป็นภาระให้ขุนนางต้องรับผิดชอบในการเสียเงินค่าราชการแทน เป็นผลให้ขุนนางหรือเจ้านาย ขุนนางหันไปแสวงหาแหล่งผลประโยชน์ทางอื่น โดยเฉพาะแหล่งผลประโยชน์ที่ปรากฏขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ นั่นคือ การให้ความสำคัญกับทุนทางเศรษฐกิจคือ ที่ดินและเงินตรา ที่ดินที่เคยไม่มีราคากลับมีราคามากขึ้นเนื่องจากการขยายตัวของการผลิตข้าว เจ้านายขุนนางบางส่วนหันมาสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่จะมีผลตอบแทนได้มากกว่า การครอบครองทาสแค่เดิม เช่นการถือครองที่ดินของเจ้านายขุนนาง แล้วแบ่งปันที่ดินให้เช่าเก็บค่าเช่า ทั้งนี้ได้หมายความว่า การหันไปหาแหล่งผลประโยชน์ทางอื่นของชนชั้นขุนนางจะเป็นผลให้ระบบทาสยุติลง แต่มีแนวโน้มที่ชนชั้นขุนนางจะลดความต้องการครอบครองทาสหรือแลกทาสลง

... การพัฒนาที่ดินเปิดโอกาสให้เจ้านายและขุนนาง ตลอดจนชาวจีนที่ร่ำรวยมีโอกาสจับจองเป็นเจ้าของที่ดิน ในท่าเล็ที่ ก็กวาประชาชนธรรมดา ... กรณีการชุกคลองวังสิต พวกผู้มีบันคาศักดิ์ ในกรุงเทพฯ ภูเขาวรรวทาง ๆ จะกวานซื้อ ที่ดินที่ค เพื่อเอาไว้ให้เช่าหรือขาย ...¹

ผลประโยชน์จากที่นามีมากขึ้น โดยเฉพาะจากค่าเช่าจนกระทั่ง นาหลวงที่เมืองเพชรบุรีที่เคยเกณฑ์ เลกมาห้านา 700 ไร่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นด้วยกับการให้เปลี่ยนมาให้ราษฎรเช่าห้านา ซึ่งจะได้อผลประโยชน์ 2 ทาง คือ เก็บเงินจากตัวเลกแทนเกณฑ์คนละ 6 บาท "... ส่วนที่นาหลวงให้ราษฎรเช่าห้านาเก็บเงินค่าเช่า 10 ไร่ต่อเกวียน

¹ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ , "การยกเลิกระบบไพร่...", หน้า 147.

คงจะมีประโยชน์ 2 ท่อ ..."¹

การหันไปหาแหล่งผลประโยชน์ทาง^{อื่น}ของชนชั้นมูลนายนับได้ว่าเป็นความพยายามที่จะ
ชกเขยผลประโยชน์ที่เสียไปของคนเอง ถือเป็นความสามารถในการปรับตัวเองของชนชั้น
มูลนาย

นอกจากนี้ในส่วนเอกชนก็มีแนวโน้มในอุปสงค์การครอบครองทาสลดลงด้วย จากกร
ที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศเปลี่ยนมาใช้ระบบเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น และค่านิยมของกลุ่ม
คนในสังคมหันมาให้ความสำคัญต่อเงินตรามากกว่าตัวบุคคล ทำให้มูลนายหรือเจ้าของทาส
บางส่วนขาย ทาสของคนเพื่อนำเงินมาลงทุนค้าขาย เช่น การขายทาสของพระองค์เจ้า
นิลวรรณ ทั้งนี้เพื่อนำเงินมาลงทุนกับบุคคลภายนอก พระองค์เจ้านิลวรรณ นำทาสออกขาย
7 คน เป็นเงิน 22 ร้อย หรือเท่ากับ 1760 บาท²

ทั้งยังปรากฏแนวโน้มอุปสงค์ในการครอบครองทาสลดลงในกิจการค้าการอุตสาหกรรม
ที่ชาวต่างประเทศดำเนินการอยู่ เช่นในกิจการของคนจีนไม่พบว่ามีการใช้แรงงานทาสอยู่ด้วย
เพราะทาสมักจะเป็นแรงงานที่ขาดประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
อัตราทาสหลบหนีในสังคมไทยมีอัตราสูง นายจ้างชาวจีนไม่ต้องการเสี่ยงเสียเงินเป็นจำนวน
มาก ซึ่งจะทำให้ต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้นหรือทำให้กำไรน้อยลง กิจการเหล่านั้นนิยมใช้
แรงงานจ้าง ซึ่งมักจะเป็นกรรมกรชาวจีนที่ค่าจ้างแรงงานไม่สูงมากนัก โดยเฉพาะใน
กิจการของชาวตะวันตกกงสุลอังกฤษไม่สนับสนุนให้คนในบังคับของอังกฤษใช้ ทาสและผลผลิต
คนให้คนในบังคับของอังกฤษปล่อยทาสของคนค้าขาย³

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หจร., เอกสารราชการที่ 5 กษ. 3.2/19 เรื่องพระยาสุริยหรรษาโยธินศรี
วงศานาเมืองเพชร (3 มีนาคม ร.ศ. 113).

² หจร., เอกสารราชการที่ 5 ย. 11/47 คติความระหว่างขุมเจ้าแก้วไธยพระ
องค์เจ้านิลวรรณเจ้าเสียคองหาว่ารับประกันตัวทาส (28 เมษายน ร.ศ. 115 - 18 พฤษภาคม
ร.ศ. 118).

³ หจช., จกพมายเหตุฎีรกาลที่ 5 ไม่ปรากฏจ.ศ. เลขที่ 2267(224/1) ค.ศ.
คนในบังคับต่างประเทศ.

กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมมีส่วนทำให้ ความต้องการ
 ครอบครองทาสของชนชั้นมูลนายก็คื หรือของเอกชนบางกลุ่มก็คื มีแนวโน้มที่ลดลงทาสที่เคย
 เป็นผลประโยชน์ที่สำคัญยิ่งของมูลนายกลับกลายเป็นภาระให้มูลนายต้องรับผิดชอบ โดยเฉพาะ
 ในการเสียเงินค่าราชการให้แก่รัฐ ยิ่งมูลนายมีอำนาจทาสหรือไพร่ในสังกัดมากเท่าใด มูลนาย
 ก็มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบต่อเสียเงินค่าราชการมากขึ้นเท่านั้น มูลนายที่มีฐานะทางเศรษฐกิจก็อาจ
 จะไม่เดือดร้อน แต่สำหรับมูลนายในระดับต่ำและมีฐานะทางเศรษฐกิจปานกลาง ซึ่งมีอยู่เป็น
 จำนวนมากจะประสบกับความทุกข์ยากเดือดร้อนอย่างยิ่งเพราะ ทาสที่ลี้กไว้ในสังกัดอาจมี
 จำนวนมากถึง จำนวนร้อย มูลนายมักจะไม่รู้จักทาสทั้งหมด แต่เหตุที่มูลนายสามารถลี้ก
 ทาส หรือไพร่ไว้ในตัวได้มาก โดยไม่เดือดร้อนก่อนหน้าการเก็บเงินค่าราชการครั้งใหญ่ ใน
 รัชกาลที่ 5 ก็เนื่องจากระบบการจ้กเก็บเงินก่อนหน้านั้นไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ทำให้
 มูลนายสามารถครอบครองทาส หรือไพร่จำนวนมากอยู่ได้ แต่เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงเร่งรัด
 เก็บเงินค่าราชการครั้งใหญ่ทำให้มูลนายเดือดร้อน เพราะไม่อาจจะตามเก็บเงินกับตัวทาส
 หรือไพร่ได้ทั้งหมด ส่วนใหญ่แล้วมูลนายต้องเสียเงินตนเองทั้งหมด เพราะรัฐจะคิกเงินค่า
 ราชการตามจำนวนไพร่และทาสที่มูลนายบอกจำนวนขึ้นทะเบียนไว้กับรัฐ ดังนั้นมูลนายเหล่านี้
 จึงพยายามที่จะลดจำนวนทาส ในความควบคุมของคนลง โดยถวายทาสคืนแก่ พระมหา
 กษัตริย์ แทนมูลนายบางคนถึงกับถวายทาสคืนทั้งหมด นอกจากนี้การปรับตัวเข้าสู่ระบบ
 เศรษฐกิจ หลังสัญญาเบาวริง ของชนชั้นมูลนายด้วยการหันไปแสวงหา หรือสะสมทุนทาง
 เศรษฐกิจ คือที่ดิน และเงินตรา ซึ่งให้ผลประโยชน์ตอบแทนได้มากกว่า การควบคุมกำลัง
 คนแบบเดิม ทำให้ทาสลดความสำคัญลงอย่างมาก ทั้งในส่วนการลงทุนและกิจการค้าของ ชาว
 ต่างประเทศ ความต้องการใช้แรงงานจากทาสเกือบจะไม่มี ทั้งด้วยเหตุผลในแง่เศรษฐกิจ
 กล่าวคือ ทาสเมื่อได้รับเงินจากการซื้อขายเป็นราคาค่าตัว ซึ่งมักจะเป็นเงินก้อนแล้ว ก็มัก
 จะหลบหนี ข้าจะเป็นผลเสียทางเศรษฐกิจและในแง่ศีลธรรม ซึ่งได้เกิดค่านิยมในสังคมที่จะ
 ท้อถวน ระบบทาสอยู่ในสมัยต้นรัชกาลที่ 5

๗. ความตกต่ำของเจ้านายเชื้อพระวงศ์บางส่วน

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าก่อนหน้ารัชกาลที่ 4 ได้มีการเลื่อนฐานะต่ำลงของบรรดาพระราชวงศ์บางกลุ่ม อันเนื่องมาจากปัญหาความฉืดเคืองในการเสด็จทิพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนสถานภาพจากการเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปสู่สถานภาพของการเป็นทาส เข้าใจว่าลักษณะดังกล่าวน่าจะเพิ่งเริ่มมีขึ้นในรัชกาลที่ 4 นี้เอง ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เจ้านายบางกลุ่ม ปรับตัวไม่ทัน เพราะการเปลี่ยนแปลงนั้นมาจากการค้าจากภายนอก ดังนั้นจึงไม่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานภายในรองรับ ผลกระทบที่เกิดขึ้นแก่บุคคลหลายกลุ่มหลายสถานะ จึงปรากฏขึ้นในหลายด้าน กลุ่มที่ได้รับผลดีทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปนี้คือ เกษตรกรมีรายได้เป็นทวีคูณเพิ่มขึ้น จากการที่สามารถส่งผลิตผลทางเกษตรเป็นสินค้าส่งออกได้เป็นจำนวนมาก และพ่อค้าชาวจีน ซึ่งมีบทบาทในการเป็นตัวกลางในการค้าขายระหว่างเกษตรกรและพ่อค้าตะวันตก กิจการเหล่านี้ทำกำไรเป็นอันมากให้แก่พ่อค้าชาวจีน ส่วนกลุ่มที่ได้รับผลในทางตรงข้าม ก็คือ กลุ่มเจ้านายเชื้อพระวงศ์บางกลุ่ม ประสบปัญหาในการปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ กล่าวคือ การดำรงชีวิตของพระราชวงศ์ทั้งก่อนและหลังการทำสัญญาเปิดการค้ากับตะวันตก ขึ้นอยู่กับจำนวนเบี้ยหวัดเงินปี และเป็นแหล่งรายได้ทางเดียวซึ่งอัตราเบี้ยหวัดเงินปีเพียงพอที่จะใช้จ่ายในสภาพสังคม และเศรษฐกิจในสมัยก่อนเปิดประเทศ เพราะอัตราเบี้ยหวัดถูกคิดคำนวณจ่ายให้สำหรับการมีชีวิตอยู่ในแบบเก่า ๆ แต่เงินจำนวนดังกล่าวไม่เพียงพอที่จะดำเนินชีวิตตามแนวทางใหม่ ที่ต้องไร้เงินเป็นตัวกลางซื้อขายแลกเปลี่ยน นอกจากนี้สินค้าที่เคยมีราคาต่ำโดยเฉพาะสินค้าบริโภค มีราคาสูงขึ้น เนื่องจากความก้าวหน้าทางการค้า

ปัญหาที่คือต้องปรับตัวเข้าสู่ระบบเงินตรา ทั้งนี้หากไม่สามารถแสวงหาเงินตราเพิ่มเติมก็ต่อลงความตึงการที่จะไร้ชีวิตในแบบทรูหราบุ่มเฟือยแบบเดิมลง ใ้พบว่า เจ้านายเชื้อพระวงศ์ส่วนหนึ่ง ได้แสดงออกถึงความพยายามที่จะปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงหลังการทำสัญญาเบาวริง ด้วยการประกอบกิจการค้า เช่นกิจการค้าข้าวหรือการค้าไม้ซอบลัด ปรากฏเอกสารในเรื่องนี้มาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ตัวอย่างเช่น การค้าไม้ซอบลัด และข้าวเปลือก ของหม่อมเจ้านงนุช ในกรมหลวงภู่อเนก โดยทรงเดินทางไปหาซื้อไม้ซอบลัด หรือข้าวเปลือกถึงเมืองไทรโยค แล้วนำล่องเรือมาขายที่

กรุงเทพฯ¹ และการค้าข้าวของหม่อมเจ้าคุ้มในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจันทรงออกไปจัดซื้อข้าวตามหัวเมือง แล้วมันทุกเรือส่งมาขายในกรุงเทพฯ เช่นเดียวกัน² น่าเชื่อได้ว่าจะมีเจ้านายพระราชวงศ์อื่น ๆ อีกที่หาทางปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจหลังสัญญาเบาว์ริง ด้วยการหาทางประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต นอกเหนือจากการรับเบี้ยหวัดเงินปี เช่นเดียวกับเจ้านายพระราชวงศ์กิ่งกล่าว ทั้งนี้ พิจารณาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศห้ามมิให้บรรดาพระราชวงศ์ชั้นหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ ออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหัวเมือง เพราะอาจจะทำให้ชาวบ้านชาวเมือง เล่าลือและนับถือ เรียกว่าเป็นเจ้า เช่นเดียวกับพระราชวงศ์ชั้นสูงอื่น ๆ และอาจจะปฏิบัติตัวไม่เป็นผลดีแก่พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ แต่หากหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์จะออกไปทำการค้าหาซื้อสิ่งของจากหัวเมืองนำมาค้าขายโดยไม่วางตัวปฏิบัติตัวอย่างเป็นเจ้าเป็นนาย แล้วก็ทรงอนุญาตให้ออกไปหัวเมืองได้³ การที่เจ้านายพระราชวงศ์ทำการค้า หรือประกอบอาชีพปรากฏให้เห็นมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้านายบางพระองค์ลงทุนทำการประมุลบุกซาคเก็บภาษีอากร เช่น พระองค์เจ้านิสิวรรณ ทรงรับผูกซาคักกอนเก็บค่าน้ำเมืองนครสวรรค์ และแขวงหัวเมืองฝ่ายเหนือหลายเมือง⁴

ขณะเดียวกัน ปรากฏว่ามีเจ้านายพระราชวงศ์จำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถปรับตัว ด้วยการหาแหล่งรายได้ ใหม่ ๆ ได้ การมีรายได้คงเดิมขณะที่ต้องมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น ทำให้คนกลุ่มนี้ บางคนประสบปัญหาอย่างมาก ปรากฏการณ์นี้เห็นได้ชัดเจนในบรรดาเจ้านายพระราชวงศ์ฝ่ายหญิง ทั้งนี้ เพราะเจ้านายฝ่ายหญิงมีข้อจำกัด

¹ หวญ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 93 เรื่องทราน้อยถึงพระอานทอง.

² หวญ., จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏปีจ.ศ. เลขที่ +26 เรื่องสารตราเรื่องให้หม่อมเจ้าคุ้มคุ้มหม่อมหว่าง.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 11/47 คคความระหว่างรุ่มเต้าเต้าแก่ใจหัยพระองค์เจ้านิสิวรรณาเดยา (28 เมษายน ร.ศ. 115).

ปัญหาพระราชวังชั้นต่ำบางส่วนต้อง ไร้สภความหาญนะ มีมั่งคั่งแก้วรัชกาล
ที่ 4 เป็นต้นว่ากรณี หม่อมเจ้าเรไร และหม่อมเจ้าบรรจง ในกรมหมื่นสุนทรวิภา ก็
การใช้ชีวิตอย่างสุขุมเยือกเย็นแบบเดิม ทำให้หม่อมเจ้าทั้งสององค์เป็นหนี้สินล้นพ้นตัว
หม่อมเจ้าเรไร เป็นหนี้สินถึง 9 ชั่ง 17 คำลึง หรือเท่ากับ 705 บาท หม่อมเจ้า
บรรจง เป็นหนี้ถึง 40 ชั่ง หรือเท่ากับ 3,200 บาท¹ ตามกฎหมายแล้วผู้ที่อยู่ใน
ฐานะถูกหนี้ที่ไม่มีเงินใช้หนี้จะต้องตกเป็นทาส แต่หม่อมเจ้าทั้งสองยังมีญาติพี่น้องอยู่พอ
จะช่วยเหลือออกใช้หนี้เงินแทนได้ จึงรอดพ้นจากการต้องตกเป็นทาส จำนวนเบี้ยหวัด
เงินปีที่หม่อมเจ้าเรไร ได้รับปีละ 30 คำลึง หรือเท่ากับ 120 บาท ไม่อาจจะทำให้
หม่อมเจ้าเรไร เลี้ยงชีวิตอยู่ได้โดยที่จะไม่เป็นหนี้สินต่อไป พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้ปัญหาด้วยการยินยอมให้หม่อมเจ้านี้ แยก วนกับใครก็ได้แม้แต่
พระราชวงศ์ชั้นต่ำกว่า

... ขอมอบตัวให้ท่านทั้งปวงไปจะเอาไปฝากฝังให้ฝังฝังไว้หรืออยู่ในพระบรม
ราชวังดูวังเจ้าตางกรม และเจ้ายังไม่ไต่ตวงกรม แลบานหม่อมเจ้าซึ่งเป็น
ญาติชุกห่างแห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี ในบานท่านเสนาบดีที่เป็นญาติของหม่อมเจ้าก็
ก็ตามแต่จะเห็นควร เกิดไม่ห้ามดูดาหม่อมเจ้าเห็นว่าไม่มีที่พึ่งจะคิดอ่านยอมตัว
เป็นนางห้ามเจ้าตางกรม เจ้ายังไม่ไต่ตวงกรม แลหม่อมเจ้าใด ๆ ก็ดี แล
หม่อมเจ้าใด ๆ ก็ดี จะยอมเป็นภรรยาหม่อมราชวงศ์แลเจ้านายชั้นสูง เชื้อพระวงศ์
ฝ่ายสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ผู้ใดก็ดี ข้ายินยอมให้ ...²

ปัญหาค้นการเงิน และการครองชีพมีแนวโน้มที่ทวีขึ้นในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏให้เห็นได้จากการที่เจ้านายมีสามีเป็นไพร่
หรือสามัญชนเป็นอันมาก

¹ หวญ., จกพมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 103 เรื่องพระราช
หัตถเลขารัชกาลที่ 4 ถึงหม่อมเจ้ากัณหาภาเรื่องหม่อมเจ้าเรไร.

² เรื่องเดียวกัน.

ตลอดจนการขายตัวเป็นทาสเพื่อปลงหนี้สินค้าย¹ และกลายเป็นคดีความที่ต้องชำระคดีสิน
กันอยู่เสมอ ทั้งนี้เนื่องเพราะมีพระราชกระแสในรัชกาลที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2406 บัญญัติถึงเรื่อง
เจ้านายที่จะมีสามี หรือภรรยา "... ควรมีแต่เจ้ากับเจ้าที่ออกหน้าออกตาได้ ..." ²
แต่ความจำเป็นในการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ เป็นผลให้เจ้านายหลายองค์แก้ไขปัญหาคาย
การขายตัวเป็นทาส หรือมีสามีเป็นไพร่ เช่น คดีความหม่อมเจ้าอนเป็นทาสค้าย กล่าวคือ
หม่อมเจ้าอนเป็นบุตรในพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าเรณู เมื่ออายุ 9 ปี บิดาคาย จึง
ได้เข้ามาอาศัยกับญาติในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาได้ลักลอบแต่งงานกับทาสของญาติผู้หนึ่ง
แล้วออกไปอยู่กินค้ายกันจนเกิดบุตร 1 คน ความยากจนซึ่งมีอยู่เดิมประกอบกับเงินเบี้ยหวัด
เงินปีที่ได้รับพระราชทานปีละ 12 ตำลึง หรือเท่ากับ 48 บาท ไม่เพียงพอต่อการครองชีพ
ทำให้ต้องพากันไปขายตัวตั้งครอบครัวโดยเป็นทาสผูกคอกเบี้ยเปลี่ยนนายเงินไปเรื่อย ๆ ถึง
4 ครั้งจนบุตรอายุถึง 25 ปี จึงได้ปรากฏเป็นคดีขึ้น เนื่องจากนายเงินสืบได้ความว่า
เป็นเจ้า จึงเกรงความผิดนำเรื่องมาแจ้งแก่เจ้าหน้าที่ ³

นอกจากนี้ก็มีคดีหม่อมเจ้าแฝงขายตัวเป็นทาสกับสามัญชนคือ นายแถวน เป็นเงิน
3 ร้อยหรือเท่ากับ 240 บาท ทั้งนี้เนื่องจกมารคาหม่อมเจ้าองค์นี้เป็นหนี้ยู่จึงต้องการขาย
ลูกเพื่อไฉหนี้ และต่อมามารคาก็ขายตัวเป็นทาสตามไปค้าย ⁴ หรือคดีความหม่อมเจ้าหญิง
หวานขายตัวเป็นทาสพระองค์เจ้าบงกชในราคา 130 บาท ⁵

กรณีเช่นนี้มีมากจนต้องเข้าที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2436
ซึ่งเสนาบดีหลายพระองค์ลงความเห็นว่าเป็นความผิดของบรรดาเจ้านายที่ประพฤติเช่นนี้

¹ หจธ., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 13/8 คดีความหม่อมเจ้าเป็นทาสและมีตัวไพร่
(16 มกราคม ร.ศ. 110).

² พระราชกระแสรัชกาลที่ 4 อ้างถึงใน หจธ., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 13/8
ที่ประชุมเสนาบดี (3 กันยายน ร.ศ. 111).

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ หจธ., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 13/62 คดีความ (14 มิถุนายน ร.ศ. 119).

ถือว่าไม่รักษาเกียรติยศของตระกูล การที่เจ้านายฝ่ายหญิงที่ประสบเคราะห์กรรมต้อง
ขายตัวเป็นทาสก็คี่ หรือมีตัวไพร่ก็คี่จึงถูกตัดสินว่าเป็นผู้ดี"... หากนิคกรรมนิยมใน
ราชตระกูลที่ควรเป็นอยู่อย่างทุกวันนี้ โดยมีได้เกรงกลัวพระราชอาญา แลมิได้รักษา
ตระกูลซึ่งเกิดเนื่องมาแต่โลหิตของเจ้านั้น..."¹

ดูเหมือนว่าจะมีเสนามที่อยู่เพียงพระองค์เดียวที่มองเห็นถึงปัญหาและความ
จำเป็นทางเศรษฐกิจที่บีบบังคับให้บรรดาเจ้านายฝ่ายหญิงต้องประพฤตินิคกรรมนิยม
ดังกล่าว โดยทรงกล่าวว่า

... ในเรื่องหม่อมเจ้ามีตัวไพร่ ถ้าขายตัวเป็นทาสเช่นนี้ ก็น่าจะมีอยู่อีก
เป็นอันมาก ... เพราะธรรมชาติหม่อมเจ้าผู้หนึ่งนั้นใครรับพระราชทานเบี้ยหวัด
เป็นเครื่องเลี้ยงชีพอยู่นอนพัก ทั้งไม่มีผู้อุปการะคอย ถ้าเป็นคนที่มีความ
อุตสาหกรรมเลี้ยงตัวเอง ก็ก็พออยู่รอดอยู่ได้ ที่เป็นคนไร้ส่วยพุ่มพ่าย ถ้าหา
ไม่ใคร่ก็ต้องชักสนับเป็นหนี้สินลงแล้วก็ต้องประพฤติความชั่วไปทาง ๆ แม้ถึงจะได้รับ
พระราชทานเบี้ยหวัดก็คี่ค้อมหนึ่งจึงได้รับพระราชทานก็ไร้ส่วยหมดไป โดยที่มิได้
ใครใคร่ประมาณเวลา ...²

และยังมีหม่อมเจ้าอีกเป็นจำนวนมากที่ยากจนอดคึกเมื่อจำเป็นต้องกู้ยืมเงินก็
จะไปกู้ยืมหรือขายตัวเป็นทาสเจ้านายที่มีบันคาศักดิ์ที่สูงกว่า แล้วเข้ารับใช้การงานอยู่
ในวัง หรือในบ้านโดยวิธีนี้ทำให้ยังคงสามารถดำรงสถานะเจ้าไว้ได้ถึงแม้ว่าจะอยู่ใน
สถานะทาสค้ำย "... เป็นแต่ผู้ประมาณการรักษาพระเกียรติยศไม่ปิดบังตัวว่าไม่เป็น
เจ้าแลเลือกผู้มีบันคาศักดิ์ที่สมควรให้ปกครองเท่านั้น ..." ³

นอกจากนี้ยังปรากฏผู้ที่เกี่ยวข้องกับพระราชวงศ์อีกกลุ่ม ที่ต้องประสบภาวะ
ตกต่ำจากสภาพเศรษฐกิจ คือบรรดาเจ้าจอมหม่อมท้าม ซึ่งบางคนแก้ปัญหาด้วยการ
กู้ยืมเงิน

¹ หจ. , เอกสารรัชกาลที่ 5. น. 13/8 จุฬฬายเหตุเรื่องหม่อมเจ้าเป็นทาส-
แลมีตัวไพร่ (3 กันยายน ร.ศ. 111).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

จากชาวจีน จากเรื่องราวฎีกาหม่อมทลับในกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สะท้อนให้เห็นถึงสภาพการบังคับกล่าวได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ หม่อมทลับมีความจำเป็นต้องไปกู้ยืมเงินหลวงสาทรราชายุทธ ซึ่งเป็นชาวจีนและได้ถูกเจ้าหน้าที่ทหารคุมโดยจำโชทรวน เพื่อเร่งรัดให้ใช้เงินคืน พร้อมทั้งร้องเย้ยหยันว่า "... ให้สมน้ำหน้าที่สุดมันเป็นเจ้าของ มันอ้างว่าเป็นวงศ์เรอ ไหว่งศ์เรอมาคึกคามแม่มัน ... ทำไมกับมันเป็นเจ้าของมันจน เราคึกกว่า ..." ¹

จึงเห็นได้ว่าสภาพความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจได้นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในสถานะทางสังคมด้วย ทฤษฎีสินโดยเฉพาะเงินตรากลายเป็นปัจจัยกำหนดฐานะของบุคคลในสังคม ผู้ที่มีทรัพย์สินก็อาจจะเลื่อนฐานะทางสังคมสูงขึ้น ขณะที่ผู้ไร้ทรัพย์สิน แม้จะมีชาติตระกูลกำเนิดที่สูงส่งก็ต้องเลื่อนชั้นต่ำลง เช่นการเปลี่ยนฐานะจากการเป็นเจ้าของมาสู่ฐานะเป็นทาส หรือลดฐานะลงมาแต่งงานกับสามัญชนคือไพร่ ดังกล่าว

นอกจากนี้เศรษฐกิจเงินตรายังนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในการเป็นเจ้าของทาส และการใช้ทาสเพื่อการทำงานในลักษณะใหม่คือ การนำทาสเป็นโสเภณี

ค. การนำทาสเป็นโสเภณี

การเปิดการค้าค้ายาสูบกับประเทศทางตะวันตกอย่างกว้างขวาง ได้ส่งผลกระทบต่อการใช้แรงงานทาสบางส่วน ปรากฏหลักฐานว่ามีการใช้ประโยชน์จากทาสในลักษณะหนึ่งคือ การซื้อชายทาสเพื่อนำไปใช้งานเป็นโสเภณีซึ่งปรากฏหลักฐานเด่นชัดในเวลานี้ กิจการโสเภณีน่าจะมีอยู่ในสังคมไทยมาเป็นเวลานานแล้ว แต่ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นภายหลังการทาสัญญาลักษณะเดียวกันกับประเทศตะวันตกอื่น ๆ ทั้งนี้ น่าจะเป็นผลมาจากการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้มีพ่อค้าทั้งชาวตะวันตกและชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำการค้าขายเป็นจำนวนมาก รวมถึงการเข้ามาของแรงงานกรรมกรชาวจีนที่เข้ามาเป็นจำนวนมากในระยะเดียวกันนี้ด้วย

¹ เจริญ, เอกสารรัชกาลที่ 5 ใญ่รัชกาล เล่ม 3 จ.ศ. 1249, หน้า 317.

กล่าวได้ว่า กรุงเทพฯ เป็นทั้ง เมืองหลวงและเมืองท่ารับส่งสินค้าที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ
 พร้อมกันนั้นกรุงเทพฯ ได้กลายเป็นศูนย์กลางกิจการ โสเภณีด้วย กิจการนี้ทั้งก่อนหน้าและภาย
 หลังการทำสนธิสัญญาเบาวริงในระยะแรก ๆ เข้าใจว่า ชาวจีนเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งหมด
 จนในระยะหลังต่อมาจึงปรากฏมีคนไทยดำเนินการนี้ด้วย หญิงที่มาเป็นโสเภณีก็มีทั้งชาวไทย
 และชาวจีน และส่วนใหญ่ซื้อหาได้ตอนค้าตัวไปจากทาสนั่นเอง ซึ่งปรากฏให้เห็นในหลาย
 ลักษณะคือ

- 1 การนำทาสไปเป็นโสเภณีโดยการไต่ทาสที่ตกขายเงินลง โทษล่ามโซ่ทรวนอยู่
 ความทุกข์ยากจากการถูกจำขังนี้ทำให้พวกนี้แก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการยอมไปเป็นโสเภณี
 เมื่อมีนายหน้ามากคอก่อ เจ้าของ โรงโสเภณีจะนำเงินมาไต่ทาสไปจากนายเงินเดิมแล้วทำ
 สารกรรมธรรมชายตัวเป็นทาสอยู่กับนายเงินใหม่ซึ่งเป็นเจ้าของ โรงโสเภณีนั้น¹
- 2 การกักขังบังคับทาสของทนนออกไปเที่ยวขายตัวหาเงินตามแหล่งต่าง ๆ โดยนาย
 เงินเก็บรายได้จากการขายตัวจอบทาสไว้ทั้งหมด ทั้งนี้ นายเงินมิได้เป็นเจ้าของ โรงหญิง
 โสเภณี ตัวอย่างเช่น กรมเจ้าจอมมารคายน้อยให้คนนำทาสของทนนในพระบรมมหาราชวังออก
 ไปหาเงินตามเรือแพ หรือโรงหญิง โสเภณีต่าง ๆ ทั้งนี้เจ้าจอมมารคายน้อยจะให้คนคุมทาสออก
 ไปหาเงินในตอนกลางวัน และกลับเข้ามาในพระบรมมหาราชวังในตอนเย็นก่อนประทุวงจะปิด²
- 3 การซื้อขายบุคคลมาเป็นทาสหรือไต่ทาสแล้วนำมาจ้างงานเป็นโสเภณี นายเงิน
 และนายโรงโสเภณีมักจะเป็นคน ๆ เดียวกัน และโสเภณีมักจะมีจุดเริ่มจากการเป็นทาสใน
 กรณี นายเงินหรือนายโรงโสเภณีจะซื้อบุคคลหรือไต่ทาสโดยทำสัญญาเอกสารซื้อขายว่า

1 หวญ., จกหมายเหตุฎีกาสที่ 5 ไม่ปรากฏปีจ.ศ. เลขที่ 1402(144/10)
 คำให้การฮีสัน.

2 หวญ., จกหมายเหตุฎีกาสที่ 5 ไม่ปรากฏปีจ.ศ. เลขที่ 1405(144/13)
 คำให้การฮีสัก.

เป็นทาส หรือเป็นลูกจ้างรับใช้การงานโดยรับเงินล่วงหน้า แล้วจึงนำตัวมาทำสัญญาเป็นหญิงโสเภณี หรือยังคงให้เป็นทาสอยู่ต่อไปและนายเงินใช้การงานเช่นเดียวกับทาสทั่ว ๆ ไป ในเวลากลางวัน เช่นรับใช้การงานในบ้าน หรือสวนแข่งปลาหู และให้เป็นโสเภณีในเวลา กลางคืน "... เวลาเพลค่ำ ข้าพเจ้าเปิดประตูโรงให้อัยมมีชื่อทาสข้าพเจ้ารับแขก รับจ้าง ทำไร่เราหาเงินอยู่จนเวลา 5 หุ้มเศษ ข้าพเจ้าจึงให้อัยมมีชื่อทาสปิดประตูโรง ..."²

การซื้อขายบุคคลหรือไต่ทาสมาเพื่อให้เป็นโสเภณี นายเงินมักซื้อในราคาสูง คือประมาณ 200-400 บาท³ โรงหญิงนครโสเภณีจึงนับเป็นตลาดรับซื้อทาส หรือหญิงที่ถูก ล่อลวงมาขายชนาคใหญ่ด้วย เพราะนายโรงจะรับซื้อหรือไต่ในราคาสูงจึงกล่าว

กิจการโสเภณีเป็นผลพลอยได้จากความเจริญทางการค้าและการลงทุนจากต่าง- ประเทศ รัฐบาลไม่มีกำหนดกฎหมายใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ไม่มีกฎหมายที่กำหนดให้มีการทำ สัญญาเป็นหญิงโสเภณีโดยตรง สัญญาที่ทำกันจึงเป็นสัญญาซื้อขายทาส สัญญาเป็นลูกจ้าง หรือ สัญญาคุ้ม⁴ รัฐบาลเริ่มเข้ามามีบทบาทและให้ความสนใจเมื่อเกิดคดีฟ้องร้อง เรื่องล่อลวง หญิงมาเป็นโสเภณี หรือไต่ทาส ซื้อขายบุคคลเป็นทาสแล้วนำหญิงเหล่านั้นมาบังคับให้หาเงิน เป็นหญิงโสเภณี⁵

¹ การทำสัญญาเป็นลูกจ้างรับใช้การงานล่วงหน้าเป็นลักษณะคล้ายกับการทำสัญญา เป็นทาส แต่เนื่องจากมีกฎหมายห้ามคนบางจำพวกเป็นทาส คือคนเกิดปีมะโรง พ.ศ. 2411 ดังนั้นจึงมีการเลี่ยง โดยการทำสัญญาเป็นลูกจ้างรับเงินล่วงหน้า แล้วหักเงินเป็นรายเดือน แต่การไ้แรงงานลูกจ้าง ก็คือ การไ้แรงงานทาสนั่นเอง

² หจข., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 8.12/1 คำให้การนายสี (10 พฤษภาคม- ร.ศ. 114).

³ หจข., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 8.12/2 โสเภณี (สิงหาคม ร.ศ. 114).

⁴ หจข., เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13.3/5 เรื่องความอ้ำแคงเล็กร้องทุกข์ว่า นายเงินบังคับกษีให้หาเงิน (2 กรกฎาคม ร.ศ. 114).

⁵ ทั้งนี้โสเภณีอีกส่วนหนึ่งมาจากหญิงสาวที่สมัครใจมาเป็นโสเภณีเอง มิได้ถูก บังคับหรือถูกซื้อขายมาเป็นทาสก่อนแต่อย่างใด , เรื่องเดียวกัน.

เรื่องนี้หากพิจารณาแล้ว การนำทาสมาเป็นโสเภณีน่าจะผิดกฎหมาย เนื่องจากกฎหมาย ทาส มาตรา 15 ห้ามขายเงินบังคับข่มขืนให้ทาสของคนแต่งงานมีสามี¹ แต่ในทางปฏิบัติขายเงิน มีหนทางที่จะหลีกเลี่ยงกฎหมายได้ด้วยการบังคับให้ทาส ทำหนังสือสัญญาเป็นลูกจ้างและยินยอมที่จะ ขายตัว โดยบ่งว่าสมัครที่จะขายตัวเอง² แต่โดยทั่วไป การซื้อขายให้ทาสเป็นโสเภณีมักจะทำกัน ในรูปของสัญญาเป็นลูกจ้างรับใช้การงานที่ไม่ระบุแน่ชัดว่าให้ทำอะไร ก็ทำให้นายเงินซึ่งเป็นเจ้าของ โรงโสเภณีได้รับประโยชน์ อย่างไม่จำกัดครั้งคราวมาแล้ว เช่น บังคับให้ขายตัวในตอนกลางคืนและ ให้รับใช้แรงงานทั่วไปในตอนกลางวัน เท่ากับนายเงินได้ประโยชน์ใน 2 ทาง คือ ได้ทาสมารับ ใช้งานในบ้านและได้หญิงสาวมาเป็นโสเภณีหาเงิน

โสเภณีนอกจากจะได้มาจากทาสและหญิงที่เป็นไทในประเทศแล้วยังถูกนำเข้ามาจากฮ่องกง อีกด้วยคือ "...มีเงินออกไปซื้อตุ๊กตาสลอมหญิงที่เมืองกวางตุ้ง ฮ่องกงแล้วมาเข้ามาหาเงิน ณ กรุง สยาม..."³

สถานที่หาเงินหรือแหล่งที่ตั้งโรงหญิงนครโสเภณี ได้แก่ บริเวณตลาดสำเพ็ง บางรัก ราชวงศ์ สี่พระยาเป็นต้น บางพวกยังหาเงินตามแหล่งเรือเรือกักขัง

กิจการโสเภณี ปรากฏว่ามีทั้งชาวจีนและชาวไทยเป็นผู้ดำเนินการ เช่น โรงเงินหลงจุ่ม โรงเงินนกแก้ว สำเพ็ง⁴ หรือโรงขายดี โรงอ่ำแดงสุนทรภะหลวงพิพิท นอกราชการ⁵ เป็นต้น และบุคคลกลุ่มเองที่เป็นนายทุนรับซื้อทาสและเป็นผู้ให้อาชีพที่นำทาสมารับใช้และเป็นหญิง โสเภณีด้วย

1 เรื่องกฎหมายตราสามดวง , "พระไอยการทาส มาตรา 15, " หน้า 315

2 หจข. , เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13.3/5 ขู่สาวข่มขืน (ร.ศ. 114).

3 หจข. , เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 43.1/18 คอเรศปอนเคนซ์ เรื่องพระยาพิพัฒน์- โภษา ส่งสำเนาหนังสือกงสุลอังกฤษมาว่ามีผู้ภักดี ึ่งมาจากฮ่องกงมาขายเป็นหญิงหาเงิน (31 ธันวาคม ร.ศ. 110).

4 หจข. , เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 8.12 กองตระเวนหญิงโสเภณี (10 พฤษภาคม ร.ศ. 110).

5 หจข. , จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 1402 คำให้การอัสสุน .

การกดขี่บังคับทาสมาเป็นโสเภณีอาจจัดอยู่ในระดับทารุณ เนื่องจากรายได้ที่เป็น
 ตัวเงินที่นายเงินได้รับจากการบังคับให้ทาสขายตัวมีมาก นอกจากนี้ การไต่หญิงโสเภณีจาก
 การซ้อทาสเป็นวิธีการง่ายที่สุด เพราะทาสมีค่าตัวดีอยู่ นายเงินมักจะแถมเงินให้เพิ่มขึ้น
 จากเงินค่าตัว เช่นทาสค่าตัว 2 ชั่ง 10 ตำลึง เท่ากับ 200 บาท นายเงินที่เป็นเจ้า
 ของโรงหญิงโสเภณีขอได้ในราคา 4 ชั่ง หรือเท่ากับ 320 บาท ซึ่งเมื่อทาสจ่ายค่าตัวเดิม
 แล้วยังเหลือเงินอีกจำนวนหนึ่งด้วย แต่เงินจำนวนใหม่นี้จะใช้ตั้งเป็นค่าตัวทาสใหม่ แล้วทำ
 ลัญญาหักลดเงินเป็นรายเดือน ๆ ละ 1-6 บาท แล้วแก่นายเงิน ส่วนเงินรายได้จากการ
 หาเงินของหญิงตกเป็นของนายเงินทั้งหมดซึ่งนายเงินมักจะเข้มงวดรุนแรงในการบังคับให้หาเงิน
 เพื่อให้ได้กำไรสูงสุด โสเภณีบางคนสามารถทำอะไรให้แก่นายเงินได้ถึงปีละ 1,000 บาท¹
 และเมื่อถึงเวลาหมดค่าตัวนายเงินก็มักจะไมยอมปลดปล่อย จนในที่สุดบรรดาหญิงโสเภณี ที่ทน
 การงานไม่ไหวก็จะฆ่าตัวตาย²

แม้ว่าโสเภณีทั้งหมดจะมีได้มาจากทาส แต่การใช้งานทาสโดยให้เป็นหญิงโสเภณี
 นับเป็นวิธีการใช้ทาสที่แตกต่างจากระยะก่อนที่เศรษฐกิจเงินตราจะเข้ามามีบทบาทในทาง
 เศรษฐกิจสังคมมาก เมื่อมีการแอบแฝงการใช้ทาสโดยวิธีนี้ รัฐบาลไทยจำเป็นต้องหาทาง
 แยกเรื่องทาส และโสเภณีออกจากกัน โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลกำลังดำเนินการเพื่อยกเลิก
 ระบบทาสทั้งหมดอยู่ รัฐบาลจึงออกพระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโรคขึ้น ใน พ.ศ. 2443³

¹ หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 8.12/5 รายงานประชุมของกรมการองค-
 มนตรี (15 สิงหาคม ร.ศ. 114).

² หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 8.12/1 รายงานต้นสารวัคขวาง (11
 มิถุนายนร.ศ. 114).

³ หจร., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 5.2/10 พระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโรค
 (ร.ศ. 118).

และพระราชบัญญัติป้องกันสัจจร โรคเพิ่มเติม พ.ศ. 2452 ทั้งนี้มีความสำคัญคือ หญิงโสเภณีจะต้องเป็นหญิงที่สมัครใจมาทำงานเหล่านี้โดยตรง และจะต้องจดทะเบียนเป็นหญิงโสเภณีกับกองทะเบียนหญิงโสเภณี¹ หมายความว่า สัจจรที่ทำกันระหว่างตัวหญิงกับนายโรง เป็นสัจจรที่ระบุนั้นจะนำหญิงนั้นไปเป็นโสเภณี และยอมให้หญิงที่สมัครใจเท่านั้น นอกจากนั้นรัฐบาลได้เข้าทำการควบคุม การออกใบอนุญาตทั้ง โรงหญิงนครโสเภณี และการอนุญาตหญิงที่จะเป็นโสเภณี และเพื่อป้องกันมิให้หญิงโสเภณีต้องรับอาญาจากนายโรงประจวบตามสัญญาแต่ในทางปฏิบัติแล้วข้อบังคับเหล่านี้ไม่เป็นผลเท่าที่ควร กิจการหญิงโสเภณียังคงลักษณะเป็นกิจการค้าทาส ในรูปแบบหนึ่งนั่นเอง จนแม้เมื่อมีการเลิกทาสตามกฎหมายทั้งหมดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2448 และกิจการโสเภณีกลายเป็นกิจการต้องห้ามตามกฎหมายในปี พ.ศ. 2471 แต่การซื้อขายหญิงโสเภณียังคงอยู่คลอคลานมา Virginia Thomson กล่าวว่ายังมีหญิงโสเภณีอยู่ในกรุงเทพฯ หลังจากนั้นอยู่และบางส่วนถูกส่งออกไปหาเงินในปรีทิมหลายค่าย²

อาจกล่าวได้ว่า หลังการเปิดทำการค้าต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ภายหลังจากสัญญาเบาวริงนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อการค้าทาสในรูปแบบใหม่ คือการนำทาสไปเป็นโสเภณี และระบบเงินตราได้เข้ามามีบทบาทในการซื้อขายทาสมากขึ้น ทั้งยังมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของพวกทาส และการปฏิบัติต่อทาสด้วย

¹ ก่อนหน้านั้น หญิงโสเภณีจะต้องเสียภาษีให้กับเจ้าภาษี ตามพิถกคัถรภาณี บำรุงถนนถือเป็นค่านุญาตให้ประกอบอาชีพเรียกว่าการมา "ที่ตัวเจ้าภาษี" และยังมีหญิงโสเภณีบางกลุ่มที่ออกหาเงินโดยไม่ไ้มาเสียคังกล่าว พวกนี้เรียกว่าพวก "หาเดือน"

² Virginia Thomson , Thailand. : The New Siam

ง. ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงิน และทาส

ในช่วงเวลาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ทอนปลาย ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงิน ทาสแม้จะมีลักษณะการอุปถัมภ์พึ่งพา แต่ในขณะเดียวกันก็ปรากฏหลักฐานที่แสดงลักษณะเข้มงวดรุนแรง ค้ำยำ ภาวะความเป็นทาสในหลาย ๆ กรณีเป็นภาวะที่ค่อนข้างกดขี่บังคับ ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มผู้ครอบครองเป็นเจ้าของทาส ในประเด็นหนึ่งค้ำยำ ก่อนการทำสัญญา เบาวริงหรือก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ผู้ที่ครอบครองทาสเป็นจำนวนมากที่สุดได้แก่ บรรดาเจ้านายขุนนาง ทาสมีความสำคัญทั้งทาง เศรษฐกิจและทางการเมือง ตลอดจนชั้นมูลนาย ขณะเดียวกันทาสและไพร่ก็ได้รับความคุ้มครองจากมูลนายค้ำยำ ความสัมพันธ์ของคน 2 กลุ่มเป็นไปในลักษณะของการอุปถัมภ์ และการตอบแทนผลประโยชน์กันและกัน แต่ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจหลังสัญญาเบาวริง ทำให้ค่านิยมในการครอบครองทาสเปลี่ยนไป มูลนายเดิมไม่ต้องการแบกรับค่าใช้จ่ายการครอบครองทาส จึงลดความต้องการลงไป ดังได้อธิบายมาแล้ว ขณะเดียวกันก็เกิดนายเงินในลักษณะใหม่บางส่วน คือนายเงินชาวจีนและนายเงินบางส่วนคือนายเงินกลุ่มเก่าที่ถือสิทธิเป็นเจ้าของทาสอย่างแท้จริงกล่าวคือนายเงินส่วนหนึ่งมีความต้องการใช้ทาสมาเป็นแรงงานโดยตรง ดังนั้นก็ยอมที่จะจ่ายเงินซื้อหาบุคคลมาเป็นทาสหรือไต่ทาสมาใช้ตามเจตนานั้น ๆ โดยเฉพาะ เช่นการซื้อทาสมาเป็นโสเภณีจึงกล่าวแล้ว การซื้อขายไต่ทาสตามเจตนา¹ ปรากฏให้เห็นได้จากสัญญาการตกลงซื้อขายที่มักจะระบุไว้ถึงเจตนาที่จะใช้และลักษณะของงานที่จะใช้ค้ำยำ บางกรณียังระบุเวลาการปลดปล่อยอีกค้ำยำ เช่น กรณีอำแดงแล้วชายบุตรสาวชื่ออ้อแ่ม อ้อเปล่ง เป็นทาสในราคา 4 ชั่ง 5 ตำลึง เท่ากับ 340 บาท โดยนำตัวทาสคนหนึ่งไปหักละคร สัญญาว่าตัวทาสจะต้องอยู่กับนายเงิน 10 ปี ถ้าไม่ครบ 10 ปีจะเอาเงินมาวางค่าตัวแล้วผู้ชายคือ อำแดงจะยอมให้ปรับ 2 เท่าของราคาตัว 1 เป็นต้น

¹ หมายเหตุ, จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1236 เลขที่ 2241 เรื่องพระยาเจริญราชไมตรี กราบทูลคดีอ้อแ่มกลาวโทษพันเทพเรื่องกรมธรรม์ทาส

อีกกรณีหนึ่งคือ การไถ่หาสมาทานาโดยนายเงิน"... ทรวงทุนให้ยืมทำหนังสือสัญญากันว่าหาสลงทุนเองได้ผลเท่าใดแบ่งกันคนละครึ่ง จนกว่าจะใช้หนี้เสร็จ..." หรือนายเงินลงทุนเองเก็บเกี่ยวผลผลิตรายไค้เองแต่ "...ช่วยหาสมาใช้ตามกฎหมายให้ค่ากิน นุ่งห่ม แลลดค่าตัวให้ถึงค่าจ้างธรรมดาจนกว่าจะหมคจึงให้ค่าจ้าง เท่ากับลูกจ้าง..."¹

ความสัมพันธ์ระหว่างหาสกับนายเงินในสมัยหลังจากการทำสัญญาเบาวิงนี้ แม้จะไม่สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างช่วงก่อนและหลังการเปิดประเทศใหม่ ๆ แต่ข้อมูลในยุคนั้นสะท้อนให้เห็นว่า ค่านิยมในการครอบครองหาสเปลี่ยนไป การปฏิบัติต่อหาสในหลายกรณีโหดร้ายทารุณอย่างมาก ทั้ง ๆ ที่กฎหมายลักษณะหาสมาตรา 8 ระบุว่า "...ผู้ใดซึ่งเคียดแค้นเข้าคนคนไซ้ ฆ่าให้ตีแต่พอให้หลาบปรามแต่พอให้กลัว ฆ่ามิให้ล้มตายเลย ถ้ามันคนร้ายสั่งสอนมิได้ให้ชายมันเสีย ถ้าตีมันตายให้ใหม่โดยศักดิ์มือ ศักดิ์ไม้ ศักดิ์เหล็ก นั้นแล..."²

ภายหลังจากเปิดทำการค้าที่เป็นผลให้เศรษฐกิจเงินตรา เข้ามามีบทบาทในการกำหนดวิถีชีวิตของบุคคลและในการปฏิบัติต่อหาส ในลักษณะที่มีความอึดอวลและมีความประนีประนอมกันน้อยลง ความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินและหาสเปลี่ยนแปลงไปจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์เหมือนดังสมัยก่อนรัชกาลที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างคน 2 กลุ่มมีแนวโน้มที่จะปรากฏเป็นความสัมพันธ์ระหว่างนายคือเป็นเจ้าของสิทธิขาดกับหาสผู้เป็นทรัพย์สินที่อยู่ภายใต้อำนาจเงินตราของนาย ภัยเหตุที่เงินตรามีความสำคัญมากขึ้นในชีวิตประจำวัน การกระทำหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ มักจะถูกตีค่าออกมาในรูปตัวเงิน ดังนั้นเมื่อนายเงินจ่ายเงินซื้อหาสไปแล้วก็พยายามทุกทางที่จะได้ประโยชน์คุ้มค่าเงิน

ในกรณีหม่อมคลัง มารดาหม่อมเจ้า ประวิติวงษ์ เภมลูกหน้ของหลวง สาทรราชบุตร ซึ่งเป็นคนจีนคนจีนมาก่อนเรียกว่า จีนเผง เจ้าหน้คือจีนเผง ต้องการเงินคั้นจึงนำตัว หม่อมคลังไปจองจำที่ศาล เพื่อบังคับให้ หม่อมคลัง ซกใช้หนี้สินจำนวน 5 ปี (หนี้สินเดิมเป็นเงินประมาณ 2 ซั่ง 7 คำลึง) หม่อมคลังไม่มีเงินใช้จึงถูกจีนเผง นำตัวกลับมาลามาไซ้ไว้ที่บ้าน โดยให้หาสของตนมาผูกคอตลากไป ต่อมาจีนเผงได้บังคับให้ทำสารกรมธรรม์เป็นหาสของจีนเผงค่าตัว 3 ซั่ง 7 คำลึงระหว่างเป็นหาสถูกเชี่ยน ที่ ลามไซ้ ตอนเช้าถูกบังคับให้ไปถางหญ้าและทำหาสต่าง ๆ จนหม่อมคลัง "...พณาญาไซ้ทรวนไม้ไค้ เกรงว่าจะตายจึงต้องถวายฎีกา..."³

¹ หจข. , เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.2/2 เรื่องชวานากกล่าวโทษกรมनावากคช้... เรื่องเชานากัน (30 เมษายน ร.ศ. 117).

² เรื่องกฎหมายตราสามดวง , " พระไอยการหาส มาตรา 8 , " หน้า 313 .

³ หจข. , เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่อง ฎีกาหม่อมคลัง บัญชีฎีกา ศก 124 เล่ม 3

และจากเอกสารปรากฏว่าบรรดาผู้ที่มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจต้องการเงินกู้ดี หรือผู้ที่ตกอยู่ในภาวะหนี้สินค้ำยเหตุต่าง ๆ ก็น่าจะแก้ปัญหาด้วยการกู้ยืมจากนายทุนเงินกู้ ซึ่งมีทั้งชาวจีนชาวไทย ตลอดจนบรรดาขุนนางข้าราชการ นายทุนเงินกู้บางคนจะกำหนดปริมาณเงินสูงสุดในการให้กู้ค้ำยคือ ผู้กู้จะต้องขอกู้เงินไม่เกิน 2 ชั่ง หรือ 160 บาท จึงยอมให้กู้¹ บางคนไม่กำหนดคอบรรคานายทุนเงินกู้ที่หากินอยู่กับการขายเงินเอากำไรเหล่านี้ มีบทบาทในการทำให้คนเป็นทาสตลอดไป การปล่อยเงินให้กู้จำนวนมากซึ่งบางครั้งปรากฏว่ามีการขายทาสค้ำยเงินสูงถึง 4 ชั่ง หรือ 320 บาท หรือมากกว่านั้น และส่วนมากทาสหรือลูกหนี้ก็เป็นผู้ยากจนอยู่แล้ว โอกาสที่จะชดใช้คืนมีอยู่น้อย ทั้งนี้มีนายทุนคนไทยผู้หนึ่งคือ พระยาจ่านทรโกร แบ่งเงินจำนวนหนึ่งไต่อกออกเป็นเงินกู้ หรือซื้อทาส กล่าวคือนายทุนอาชีพ

... ครั้นมีผู้หนึ่งผู้ใดมาหาเงินเป็นหนี้เป็นทาส ถ้าจำนำสิ่งของทองรูปพรรณใด ๆ กับพระยาจ่านทรโกร พระยาจ่านทรโกรได้ให้ทาหนุ (ภรรยา) เอาเงิน ... ออกจำหน่าย ... ครึ่งหนึ่งพระยาจ่านทรโกร.... ไต่เอาเงิน 100 ชั่ง (8,000 บาท) ไปมอบให้หลวงชำนาญจักร เจ้ากรมอินเอยเนียวางให้ช่วยบ่าวทาส ใช้การบ้าน, นาบ้าง ปรากฏว่ามีทาสประมาณ 22 ครัว กับ 2 คนและมีสารกรมธรรมทาสลูกหนี้รวม 34 ฉบับ ปั้นเงินตรา 182 ชั่ง 14 คำลึง 2 บาท....²

การค้ำกำไรจากเงินกู้ทำให้ทาสแทบหมดหวังที่จะตั้งตัวหรือจ่ายเงินคืน แม้ว่าจะมีแนวโน้มว่านายทุนเงินกู้ชาวจีน จะคิดคอกเบี้ยในอัตราต่ำกว่านายทุนชาวไทยค้ำยไม่ต้องการแบกรับความเสี่ยงทาสที่ไม่มีประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ

¹ หจข., เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 48.2/50 ลายพระหัตถ์พระองค์เจ้าวงษ์จันทร์ วาทาสหลบหนี

² หจข., เอกสารรัชกาลที่ 5 ฎีกาเรื่องราวหลวงแสนยากรยุทธ (4 มีนาคม ร.ศ. 108)

ดังนั้นจึงคิดดอกเบี้ยอัตราที่^{สูง}เกินไปหรือจะเสียค่าก็ตาม¹ แต่เงินต้นสูงมากการใช้คืนเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ หรือเป็นไปได้ยาก ทางออกของคนเหล่านี้มีหลายทางเช่น การเปลี่ยนนายเงิน เมื่อนายเงินเดิมเร่งรัดจะเอาเงินคืนโดยนำเงินของนายเงินคนใหม่มาได้ตามค่าตัวตามสารกรมธรรม์ แล้วนำสารกรมธรรม์ใหม่ไปอยู่กับนายเงินใหม่ เป็นทาสคือไปไม่มีที่สิ้นสุด ดังปรากฏในหลักฐานว่ามีทาสคนหนึ่งชื่ออึ้งสามารถขายตัวเป็นทาสในราคาต่าง ๆ กันไว้เป็นหลายรายทั้งในกรุงเทพฯ และในต่างจังหวัดอีกเป็น 10 ราย² หรืออีกกรณีหนึ่ง จากคำให้การอัยยิม... ตัวเอง เมียและแม่ขายเป็นทาสพระไชยบุญปลัด เมืองพิษณุโลก ก่อมาทั้ง 3 คนไปเอาเงินจันทลีเพื่อค่าไม้ซอนสัก 5 ซึ่งไปส่งค่าตัว ออกจากนายเงินเดิมแล้วมาทำสารกรมธรรม์ขายตัวเป็นทาสจันทลี รับผิดชอบการทำงานล่องไม้ซอนสักลงมากกรุงเทพฯ ร.ศ. 113 ล่องแพมาขายอยู่ที่ ตำบลบางจาก 3 คนนั้นก่อมาก็ไปหาเงินจากนายเมกอ่ำแดง มีบ้านตำบลสี่กั๊กพระยาภิรมย์ 5 ซึ่งไปวางค่าตัวให้กับจันทลี แล้วขายตัวเองอยู่กับนายเมกอ่ำแดงมีในราคา 5 ซึ่ง ก่อมา 2 คนตัวเมียขอแบ่งค่าตัวมาส่วนหนึ่งเป็นเงิน 4 ซึ่งอีก 1 ซึ่งเป็นค่าตัวแม่ภรรยา จึงก่อมาแม่ภรรยาก็ไปหาเงินจากพระสฤณีไปวางค่าตัวจากนายเมก 1 ซึ่ง แล้วมาขายตัวอยู่กับพระสฤณี ก่อมา 2 คนตัวเมียมักมานำเงินพระสฤณี 4 ซึ่ง 10 ตำลึง ไปวางค่าตัว 4 ซึ่งแล้วมาทำสัญญาขายตัวอยู่กับพระสฤณี 4 ซึ่ง 10 ตำลึง³ แสดงให้เห็นว่าการย้ายนายเงินไปเรื่อย ๆ บางครั้งก็อาจจะขายได้เงินเป็นกำไรด้วย เป็นต้น

¹ อัตราเงินกู้ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 กฎหมายกำหนดว่า ค่าสิ่งละ 1 เฟื้องต่อเดือน หรือซึ่งละ 10 ตำลึงต่อเดือน หรือร้อยละ 37.5 ต่อปี ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2411 พระองค์ทรงแก้ไขเป็นซึ่งละ 1 บาท ต่อเดือนหรือร้อยละ 15 ต่อปี

² หจช., เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.1/18 คำกราบบังคมทูลหมื่นวิเศษจักร (ร.ศ. 107).

³ หจช., เอกสารรัชกาลที่ 5 พระสฤณีพจนกรขอให้ศาลรับสั่งชำระความเรื่องของภรรยาหาว่าเขียนอ้อแพทนาย (ร.ศ. 114).

แม้ว่าเรื่องราวเหล่านี้จะมี โชคดีหรือเรื่องราวปกติที่เกิดขึ้นในสังคม ภายใต้ระบบ เศรษฐกิจเงินตราก็ตาม แต่ก็จะชี้ให้เห็นถึงทัศนคติที่คนถูกค้ำออกมาเป็นผลประโยชน์จาก ทาสให้มากที่สุด หรือมีฉันทคติถือสิทธิ์เหนือตัวทาสเต็มที่เหมือนกับการถือสิทธิ์ในทรัพย์สินของ คุณ ธรรมหรือมนุษยธรรมถูกแทนที่ด้วยค่าของเงินตรา ซึ่งเห็นได้เด่นชัดมากในสมัยรัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 5 ทาสหลายรายเมื่อทนอาณานิคมเงินไม่ไหว ก็มักจะหาทางออกในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น การหานายเงินใหม่ช่วยไต่ตัวออกจากนายเงินเก่า และอาจจะต้อง เปลี่ยนนายเงินต่อไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้โอกาสที่จะซื้ออิสรภาพให้ตัวเอง เพื่อหลุดพ้นออกเป็นไท เป็นเรื่องยากเนื่องจาก อัตราค่าตัวที่ซื้อชายภูก่อนหน้านั้นค่อนข้างสูง ตัวทาสมักจะเป็นพวกที่ยากจนสิ้นเนื้อประดาตัวอยู่แล้ว โอกาสที่หลุดพ้นจากทาสเป็นไทเกือบไม่มี

การยกกรณีความรุนแรงที่กล่าวมาแล้ว มีจุดประสงค์เพื่อชี้ให้เห็นถึงค่านิยมที่เปลี่ยน ไปของนายเงินบางกลุ่ม และการต้องการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากทาสของตน บทนี้ผู้ วิจัยมีใ้ความหมายว่า ความรุนแรง เช่นนี้จะปรากฏการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในทุกกรณีของความ สัมพันธ์ระหว่างนายเงินและทาส และต้องย้ำว่า แม้ลักษณะความรุนแรงดังกล่าวจะปรากฏ หลักฐานโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ลักษณะ ความอึดอัดล้นระหว่างผู้ครอบครองทาส และทาสอันเป็นลักษณะปกติของระบบทาสไทยก็ยังคง มีอยู่แม้ในเวลา

ระบบทาสภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากสัญญาเบาวริง ใน พ.ศ. 2398 ได้มีความคลี่คลายไปจากระบบทาสก่อนหน้านี้ในหลายด้าน เช่น เลททาส ที่เคย เป็นผลประโยชน์ของมูลนายมาก่อน ก็กลับลบลบาทลง ทำให้ชนชั้นมูลนายลดความต้องการที่จะ ครอบครอง เลททาสลง โดยหันไปหาแหล่งผลประโยชน์ทางอื่น ๆ ขณะเดียวกันก็เกิดทาสที่มาจากคน ที่เคยดำรงยศฐาบรรดาศักดิ์ ซึ่งเมื่อประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำจนต้องกลายเป็นทาสนอกจาก นี้ยังเกิดความคลี่คลายในการใช้งานทาสด้วย กล่าวคือผู้ที่ เป็นเจ้าของทาสมีแนวโน้มว่าจะเป็นผู้ที่ มีเจตนาจะใช้งานจากทาส เพื่อจุดหมายหนึ่งจึงจ่ายเงินซื้อ ทาสหรือครอบครองทาส เช่น การ ซื้อหรือการนำทาสมาเป็นโสเภณี มาทำนาหรือมาหัดศิลปะ ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ ระหว่างนายเงินและตัวทาสเข้มงวดขึ้นในบางส่วน เพราะนายเงินต้องการจะได้ประโยชน์สูงสุด จากทาสให้คุ้มค่าเงินที่ต้องจ่ายไป ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ระหว่างนายเงินกับทาสในลักษณะอุปถัมภ์ กึ่งพาทตามแบบเดิมยังคงสืบเนื่องมาเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ความคลี่คลายของระบบทาสในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ นำไปสู่ปัญหาในช่วง บปลายของระบบทาส